

УДК 347.634/.637

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-17>

Дутко Альона Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5062-6947>

ВІДПОВІДАЛЬНЕ БАТЬКІВСТВО: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті на підставі аналізу чинного сімейного законодавства розглядаються правові аспекти відповідального батьківства – явища, яке означає, що батьки та інші учасники сімейних правовідносин відповідально підходять до того, щоб виконувати свої обов'язки щодо виховання дитини. Зазначено, що виховання дітей є основним моральним і правовим обов'язком батьків та інших учасників сімейних правовідносин – опікунів, піклувальників, фактичного вихователя, патронатного вихователя, прийомних батьків. Метою статті є виокремлення функцій відповідального батьківства, які закрплені в нормах сімейного права – комунікативної, економічної, охоронної, нормативної, духовної. Ці функції реалізуються з метою правильного визначення потреб дитини, спрямування прав та обов'язків батьків на задоволення найкращих інтересів дитини. Робиться висновок, що відповідальне батьківство – це збалансованість різних сторін виховання та виконання певних обов'язків, наслідками невиконання яких є позбавлення батьківських прав або застосування санкції до батьків-платників аліментів. А це є важливою умовою формування відповідального батьківства в державі, про що зазначає автор у статті. Проаналізовано відповідну судову практику. Автор наголошує, що в Україні поступово формуються та розвиваються засади відповідального батьківства, приймаються необхідні законодавчі акти, позитивно змінюється судова практика. Сформульовано висновок, що відповідальне батьківство – це явище, яке має правовий вимір та полягає у відповідальному ставленні до виховання дітей не лише батьками, але й іншими учасниками сімейних правовідносин, які мають обов'язки щодо виховання дитини, шляхом виконання зазначених функцій.

Ключові слова: відповідальне батьківство, обов'язки батьків, обов'язки щодо виховання дитини, фактичний вихователь, виконання судових рішень, позбавлення батьківських прав.

Dutko Alyona. Responsible parenthood: legal aspect

Based on the analysis of the current family legislation, the article examines the legal aspects of responsible parenthood – a phenomenon that means that parents and other participants in family legal relations take a responsible approach to fulfilling their responsibilities for raising a child. It is noted that raising children is the main moral and legal duty of parents and other participants in family legal relations – guardians, custodians, actual educators, foster educators, foster parents. The purpose of the article is to single out the functions of responsible parenthood, which are enshrined in the norms of family law – communicative, economic, protective, normative, spiritual. These functions are implemented with the aim of correctly determining the needs of the child, directing the rights and obligations of parents to meet the best interests of the child. It is concluded that responsible parenthood is a balance of various aspects of upbringing and the fulfillment of certain duties, the consequences of which are the deprivation of parental rights or the application of sanctions to parents who pay alimony. And this is an important condition for the formation of responsible parenthood in the state, as the author notes in the article. The relevant judicial practice was analyzed. The author emphasizes that the principles of responsible parenthood are gradually being formed and developed in Ukraine, the necessary legislative acts are being adopted, and judicial practice is changing positively. The conclusion is formulated that responsible parenthood is a phenomenon that has a legal dimension and consists in a responsible attitude to the upbringing of children not only by parents, but also by other participants in family legal relations who have responsibilities regarding the upbringing of the child, by performing the specified functions.

Key words: responsible parenthood, parents' responsibilities, child-rearing responsibilities, person raising a child, execution of court decisions, deprivation of parental rights.

Вступ. Декларацією прав дитини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року [1], у принципі б проголошено, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує

любви і розуміння. Вона повинна, коли це можливо, рости під опікою і відповідальністю своїх батьків і в усякому випадку в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості.

Відповідно до ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року [2], в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Збалансованість різних сторін виховання, високий ступінь довіри у відносинах з дитиною, здатність та бажання підтримувати її матеріально, розвиток особистих якостей дитини – це відповідальне батьківство, яке означає і те, що батьки та інші учасники сімейних правовідносин, відповідально підходять для того, щоб виконувати свої батьківські обов'язки.

Про обов'язки батьків неодноразово зазначали у своїх працях такі вчені, як: Л. М. Баранова, В. І. Борисова, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера, І. В. Жилінкова, Л. В. Красицька, З. В. Ромовська, Л. А. Савченко, Ю. С. Червоний та інші. Проте, це правові питання відповідального батьківства залишаються актуальними.

Метою статті є виокремлення функцій відповідального батьківства, які закріплені в нормах сімейного права.

Матеріали та метод. В процесі написання статті використовувалися наступні методи дослідження формально-логічний метод для аналізу чинних нормативних актів щодо визначення обов'язків учасників сімейних правовідносин; системно-структурний метод застосовувався для визначення функцій відповідального батьківства; прогностичний метод застосовано з метою формулювання висновків щодо вдосконалення правового регулювання відповідального батьківства.

Результати. Конституція України у ст. 51 закріплює положення, згідно якого сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [3]. Відповідно до ст. 121 СК України, права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в порядку, встановленому законодавством [4].

Виховання дітей є основним моральним і правовим обов'язком батьків, який закріплений у ст. 150 СК України і полягає в тому, що батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Причому передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї [4].

Слід зазначити, що неповнолітні батьки мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно (ст. 156 СК України [4]).

Сімейне законодавство закріплює обов'язки щодо виховання дитини і інших учасників сімейних правовідносин, зокрема, опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти (ст. 249 СК України [4]). Патронатний вихователь та особа, яка взяла у свою сім'ю дитину (фактичний вихователь), зобов'язані забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо; створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку (ст. ст. 255, 261 СК України [4]). Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей на підприємствах, в установах та організаціях без спеціальних на те повноважень, несуть персональну відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток прийомних дітей (п. 17 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» [5]).

В Україні закріплений принцип однакової відповідальності батька та матері за виховання та утримання дитини. Взаємовідносини між батьками не повинні впливати на їх участь в житті дитини. Так, у випадку розірвання шлюбу між батьками або їх окремого проживання, принцип однакової відповідальності залишається незмінним.

За усталеним підходом, під терміном відповідальне батьківство розуміють здатність батьків (дружини та чоловіка) правильно визначати потреби та бажання їх дітей, спрямовувати свої права та обов'язки на задоволення найкращих інтересів дітей.

Відповідальне батьківство складається внаслідок постійної взаємодії, комунікації між батьками та дитиною. При цьому щоб така взаємодія призводила до формування справді відповідального батьківства, батьки повинні керуватися насамперед не своїми власними інтересами, бажаннями чи потребами, а інтересами та потребами самої дитини як особистості. У зв'язку з цим відповідальне батьківство має на увазі наявність такої важливої якості, як розуміння інтересів дитини. Інакше кажучи, відповідальні батьки – це батьки, які мають особливу батьківську компетенцію, тобто розуміння того, що на даному віковому етапі або в даній життєвій ситуації потрібно дитині.

За опитуванням батьків, завданнями відповідального батьківства вони вважають: збереження здоров'я та життя дитини; матеріальне забезпечення – забезпечення дитини одягом, харчуванням, освітою; спільне проведення дозвілля.

На думку фахівців, відповідальне батьківство складається з двох аспектів: зрілість людини та виконання певних функцій. Зрілість передбачає досягнення життєвого статусу – здобуття освіти, наявність роботи, певний рівень матеріальної забезпеченості, тобто, здатність батьків створити умови для народження та виховання дитини.

А функції випливають зі ст. 150 СК України та розяснені в п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав»: ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її

фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальноновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками [6].

Тобто, відповідальне батьківство це насамперед збалансованість різних сторін виховання та виконання певних обов'язків, наслідками невиконання яких є позбавлення батьківських прав. Європейський суд з прав людини у своїй прецедентній практиці, яка є частиною національного законодавства України, у рішенні по справі «Хант проти України» від 7 грудня 2006 року (заява № 31111/04) зазначив, що позбавлення батьківських прав має бути виправдане інтересами дитини, і такі інтереси повинні мати переважний характер над інтересами батьків, між інтересами дитини та інтересами батьків має існувати справедлива рівновага [7].

Зупинемося на правовому врегулюванні функцій відповідального батьківства, які повинні реалізовувати не лише батьки, але і інші учасники сімейних відносин, які мають обов'язки щодо виховання дитини.

1. Комунікативна та емоційна функція – це регулярне спілкування з дитиною. Батьки повинні знати, що відбувається в житті дитини – усвідомлювати її інтереси та захоплення. Батьки повинні бути готові не просто слухати дитину і говорити з нею на важливі теми, але виступати в ролі помічника і радника, давати їй можливість обговорювати проблеми і ділитися своїми переживаннями.

Зазвичай позивачі так обґрунтовують свої вимоги щодо позбавлення батьківських прав з приводу невиконання цієї функції: «відповідач проживає окремо від дитини, з сином, ніяких стосунків не підтримує, не спілкується, не виявляє до нього батьківської уваги, турботи, доля

дитини його не цікавить. Відповідач не займається вихованням дитини, не цікавиться її життям, взагалі не виконує батьківських обов'язків, не має наміру бачитись з дитиною, не цікавиться її станом. Таким чином відповідач фактично самоусунувся від виконання своїх батьківських обов'язків щодо дитини» [8].

2. Економічна функція вкрай важлива в умовах сучасного суспільства, де більшість послуг, пов'язаних з освітою та розвитком, надається на платній основі. Тому батьки повинні мати можливість оплачувати навчання дитини, забезпечити її необхідним одягом, кишеньковими грошима, повинні дбати про соціально-побутове та матеріальне благополуччя.

Якщо після розлучення дитина проживає з матір'ю (а таких випадків переважна більшість), батько продовжує брати участь у вихованні та утриманні дитини. Право брати участь у вихованні реалізується шляхом періодичних чи систематичних побачень батька з дитиною, спільного відпочинку, подорожей тощо. Обов'язок утримувати дитину батько виконує шляхом сплати аліментів та інших додаткових витрат.

В Україні існує стереотип, що при окремому проживанні батька від дитини відповідальне батьківство є синонімом своєчасної сплати аліментів у визначеному розмірі. Протягом останніх двох років в законодавстві України з'явилося справді багато положень, які стимулюють батьків-платників аліментів до належного виконання своїх обов'язків щодо утримання дитини [9].

На законодавчому рівні були запроваджені санкції, що застосовуються до боржників з аліментів. На сьогодні закріплені різні види санкцій – від штрафів та арешту коштів боржника до позбавлення права керувати транспортними засобами, обмеження у праві виїзду за кордон, притягнення до суспільно-корисних робіт тощо [9]. Як щазначає Т. Кравцова, «запроваджені санкції дають можливість не лише компенсувати дітям не отримані суми аліментів, але й стимулюють всіх без виключення платників до належної та своєчасної їх сплати. Хоча сплату аліментів

через виконавчу службу важко назвати добровільною, такий спосіб забезпечення інтересів дітей, нехай навіть через залучення державного впливу, є важливою передумовою для формування відповідального батьківства в державі» [9].

3. Життєва, охоронна функція – батьки повинні дбати про збереження та зміцнення здоров'я дитини, що в умовах сучасного українського суспільства стає дуже актуальним; запобігати появі поганих звичок у дітей шляхом розвитку духовних та моральних якостей; повинні прищепити дитині любов до спорту та гарні звички. Зокрема в одній справі позивачка зазначала, що відповідач створив умови, що шкодять інтересам дитини, а саме: ігнорує її, не піклується про дитину, не цікавиться станом здоров'я, не піклується про фізичний розвиток, не забезпечує необхідного харчування, медичного догляду, лікування, що негативно впливає на фізичний розвиток дитини... [10].

В умовах воєнного стану ця функція набуває особливого значення. Діти, що опинилися у зоні проведення бойових дій, не можуть самі про себе подбати. Тому вся відповідальність за них – на дорослих. Відмова батьків чи опікунів евакуювати дитину не допускається. Адже йдеться про її життя.

Відмова батьків, осіб, які їх замінюють, або інших законних представників від обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії, не допускається [11].

4. Нормативна функція – батькам необхідно виступати в ролі експертів, які мають досвід спілкування з соціальними інститутами. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень (ст. 154 СК України [4]). Це означає також, що дитину треба вчити дотримуватися правил, встановлених суспільством, в якому вона живе, надати підтримку та захистити її у складних ситуаціях.

5. Духовна функція – здатність прищепити дитині базові духовно-моральні та національні цінності. Батьки повинні навчити дитину цінувати своє життя та здоров'я. Для дитини дуже важливо, щоб у питаннях виховання всі члени сім'ї були вкрай послідовними та постійними. Встановлені правила повинні бути прийняті батьками спільно та дотримуватися всіма членами сім'ї – це закладає фундамент сімейної ієрархії.

За нашим законодавством, той із батьків, хто починає жити окремо від дитини, продовжує реалізовувати свої права та обов'язки щодо неї. На практиці в Україні після розірвання шлюбу дитина частіше залишається жити з матір'ю. Однак, суд зобов'язаний об'єктивно дослідити всі обставини справи, поведінку кожного з батьків, врахувати думку дитини і прийняти рішення, виходячи з найкращих інтересів дитини.

Зауважимо, що презумпція на користь матері, що викладена в Декларації прав дитини (1959 р.) та яка раніше одностайно застосовувалась судами в Україні, більше так не діє. Тобто, якщо зараз суд установить, що найкращим інтересам дитини відповідає проживання з батьком, то рішення має бути прийнято на його користь, що безумовно формує потенціал відповідального батьківства.

Як справедливо зазначає Т. Кравцова «за умов, коли батько та дитина не мають достатнього часу для налагодження близьких сімейних стосунків, не залишаються наодинці, дитина може втратити зв'язок з батьком та перестати сприймати його як повноправного члена своєї сім'ї. Окрім того, така ситуація є загрозливою для правильного розвитку дитини, формування її уявлень про сім'ю та роль батька в ній. Також, за відсутності стабільного та близького спілкування з дитиною, порушуються права батька, який не може повноцінно брати участь у вихованні дитини на рівні з матір'ю та почуває себе другорядною особою. Тому, звертаючись до суду, кожен чоловік має бути готовим відстояти своє право на спілкування з дитиною в такому обсязі, щоб це відповідало як інтересам дитини, так і його власним інтересам» [9].

«Судова практика є одним із елементів, що відображає реальний стан відповідального батьківства в Україні. Можливості й права

чоловіків впливати на потреби та бажання дітей, навіть через судову призму (коли не вдається домовитись із матір'ю дітей), дають підстави вважати що відповідальне батьківство в Україні існує. На жаль, матері нерідко ігнорують навіть судові рішення щодо визначення часу проведення батька з дитиною, що негативно впливає на розвиток відповідального батьківства», – зазначає В. Думанська [12].

Якщо після розірвання шлюбу батькам не вдається домовитись як батько прийматиме участь у вихованні дитини, яким буде графік зустрічей, спір між батьками може вирішити орган опіки та піклування, або (як частіше буває) суд.

На жаль, – як слушно зазначається юристами-практиками, – «судова практика у справах про визначення способу участі у вихованні дитини часто демонструє неоднозначні та дещо сумнівні підходи суддів. Так, українські суди іноді визначають для батька необґрунтовано короткі проміжки часу для зустрічей з дитиною (близько 1 години), призначають зустрічі дуже рідко (2-3 рази на місяць) або обумовлюють зустрічі обов'язковою та постійною присутністю матері. Очевидно, що за таких умов говорити про баланс та рівність прав батька та матері не доводиться» [9].

Висновки. Варто зазначити, що в Україні поступово формуються та розвиваються засади відповідального батьківства, приймаються необхідні законодавчі акти, позитивно змінюється судова практика. Питання відповідального батьківства в Україні буде залишатись актуальним, що призведе до якісних змін законодавства та судової практики.

Відповідальне батьківство – це явище, яке має правовий вимір та полягає у відповідальному ставленні до виховання дітей не лише батьками, але й іншими учасниками сімейних правовідносин, які мають обов'язки щодо виховання дитини, шляхом виконання комунікативної, економічної, духовної, нормативної, охоронної функцій. Для становлення інституту відповідального батьківства вкрай важливим є розвиток і інших складових: соціальних, трудових, репродуктивних, економічних факторів, що є перспективою подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Декларація прав дитини: Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140610__140610.
2. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
5. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 № 565 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>.
6. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 № 3 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text>.
7. Рішення ЄСПЛ по справі «Хант проти України» від 7 грудня 2006 року (заява № 31111/04) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text.
8. Рішення Конотопського міськрайонного суду Сумської області у справі № 577/2163/20 провадження № 2/577/788/20 08 вересня 2020 року URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91522235>.
9. Кравцова Т. Чи розвивають в Україні потенціал чоловіків до відповідального батьківства? URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/responsible_fatherhood_issues_in_ukraine/.
10. Постанова Одеського апеляційного суду від 26.07.2022 року у справі №516/166/21 апеляційне провадження №22-ц/813/6062/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105566354>.
11. Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 546 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text>.
12. Думанська В. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 75–86.

References:

1. Deklaratsiia prav dytyny: Pryiniata rezoliutsiieiu 1386 (KhIV) Heneralnoi Asamblei OON vid 20 lystopada 1959 roku [Declaration of the Rights of the Child: Adopted by Resolution 1386 (XIV) of the UN General Assembly dated November 20, 1959]. Retrieved from: https://zakononline.com.ua/documents/show/140610__140610 [in Ukrainian].
2. Konventsiia OON pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 roku [UN Convention on the Rights of the Child dated November 20, 1989]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 № 2947-III [Family Code of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pryiomnu simiu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 kvitnia 2002 № 565 [On the approval of the Regulations on foster families: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 26, 2002 No. 565]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva pry rozghliadi sprav pro usynovlennia i pro pozbavlennia ta ponovlennia batkivskykh prav: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30.03.2007 № 3 [On the practice of the application of legislation by courts when considering cases of adoption and deprivation and restoration of parental rights: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated 30.03.2007 No. 3]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text> [in Ukrainian].
7. Rishennia YeSPL po spravi «Khant proty Ukrainy» vid 7 hrudnia 2006 roku (zaiava № 31111/04) [Decision of the ECtHR in the case "Hunt v. Ukraine" dated December 7, 2006 (application No. 31111/04)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text [in Ukrainian].
8. Rishennia Konotopskoho miskraionnoho sudu Sums'koi oblasti u spravi № 577/2163/20 provadzhennia № 2/577/788/20 08 veresnia 2020 roku [Decision of the Konotop city and district court of the Sumy region in case No. 577/2163/20 of proceedings No. 2/577/788/20 on September 8, 2020]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91522235> [in Ukrainian].

9. Kravtsova, T. Chy rozvyvaiut v Ukraini potentsial cholovikiv do vidpovidalnoho batkivstva? [Do they develop the potential of men for responsible parenthood in Ukraine?]. Retrieved from: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/responsible_fatherhood_issues_in_ukraine/ [in Ukrainian].

10. Postanova Odeskoho apeliatsiinoho sudu vid 26.07.2022 roku u spravi № 516/166/21 apeliatsiine provadzhennia № 22-ts/813/6062/22 [Resolution of the Odesa Court of Appeal dated July 26, 2022 in case No. 516/166/21, appeal proceedings No. 22-ts/813/6062/22]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105566354> [in Ukrainian].

11. Pro tymchasove peremishchennia (evakuatsiiu) ditei ta osib, yaki prozhyvaiut abo zarakhovani do zakladiv riznykh typiv, form vlasnosti ta pidporiadkuvannia na tsilodobove perebuvannia, ta yikh povnennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 chervnia 2023 r. № 546 [On the temporary relocation (evacuation) of children and persons living or enrolled in institutions of various types, forms of ownership and subordination for round-the-clock stay, and their return: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 1, 2023 No. 546]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

12. Dumanska, V. (2015). Vidpovidalne batkivstvo: teoretychnyi aspekt [Responsible parenthood: theoretical aspect]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. 3 (25). p. 75–86 [in Ukrainian].